

LEGITIMIZÁCIA METAFYZIKY ALEBO PEIRCEOV PROJEKT VEDECKEJ FILOZOFIE

FRANTIŠEK MIHINA, Katedra filozofie FF PU, Prešov

MIHINA, F.: Making Metaphysics Legitimate: Peirce and His Project of Scientific Philosophy
FILOZOFIA 68, 2013, No 4, p. 285

The essay offers an explanation of the most important Peirce's steps on his way to scientific metaphysics. His philosophy might be described as a conceptual reconstruction of the universe using the methods of science. Logic and methodology and their place in the construction of the new philosophy, i.e. Peirce's scientific metaphysics, are outlined as well. Fallibilism and abduction are among the means needed to achieve this objective. Peirce suggests that the key to the explanation of active human condition is the philosophy of pragmatism.

Keywords: Science and metaphysics – Philosophy – Logical-methodological basis of the new philosophy – Abduction – Effective heuristic method – New ways of metaphysics

*„V súčasnosti sa filozofia nachádza
v žalostnom stave.“*

Ch. S. Peirce

V posledných troch decéniách devätnásteho storočia, teda v dobe, keď sa vo vášnivom intelektuálnom zaníetení Charles Sanders Peirce (1839 – 1914) pokúša zmeniť charakter filozofie a prispieť k jej hlbšej dôveryhodnosti, napísal aj väčšinu svojich štúdií. V tom istom čase sa odohrali aj rozhodujúce udalosti formovania pragmatizmu.

Budúcnosť metafyziky, ak vôbec nejaká nastane, je možná len vtedy, ak sa dostane, čo sa jej zatiaľ nepodarilo, „na spoľahlivú cestu vedy“, ako by povedal Kant, avšak bez toho, aby sa sama na štandardnú vedu zmenila, ako by povedal Ch. S. Peirce. Ak sa tak stane, v chráme ľudského poznania bude opäť možno znieť chorál *Te philosophiam laudamus*, aj keď zbor jeho interpretov nemusí byť, ak myslíme na ich počet, priveľký. Ch. S. Peirce uskutočnil aspoň pokus, aj keď, zdá sa, neprijímaný väčšinou odborného spoločenstva.

Žalostný stav, v akom sa filozofia nachádza, je spôsobený viacerými okolnosťami. Ch. S. Peirce svoj postoj, ak myslíme na dôvody tohto stavu, ani neskrýva, ani nezmiernuje. Na jednom mieste hovorí, že pokiaľ ide o práce venované metafyzike, ich nemalá časť je, nanešťastie, *nedostatočne podložená* a určená *náhodnými predsudkami* (*Collected Papers...* 1960, vol. VI, § 412) svojich autorov, ktorí si vyššie ako filozofiu cenia samých seba. Chýba im „logická sebakontrola, ktorá je dokonalým zrkadlom etickej sebakontroly“

(*Collected Papers...* 1960, vol. VI, § 419).

„Kľúčom od dverí filozofie“ – hovorí Ch. S. Peirce, je nielen odpoveď na fundamentálnu Kantovu otázku, ako sú možné syntetické sudy *a priori*, ale aj postup o jeden krok ďalej, teda odpoveď na otázku, „ako vôbec sú možné syntetické sudy a – ešte všeobecnejšie, ako je vôbec možné syntetické usudzovanie; ak získame odpoveď na všeobecnejší problém, odpoveď na čiastkovú bude pomerne jednoduchá“ (*Collected Papers...* 1960, vol. V, § 348). *Jednoduchú* možnú odpoveď však nateraz nemáme k dispozícii. Stále sa vynára ten istý problém: To, čo je (voľne povedané) *po fyzike*, dokážeme síce konceptualizovať, teda pretaviť do logicky usporiadanej symbolickej formy, ktorej sme určitým spôsobom schopní aj rozumieť, cítíme však, že k spokojnosti zvedavého tvora máme ďaleko. To, čo nedokážeme, je presvedčiť vonkajšieho pozorovateľa o epistemickej validite prezentovaných modelov, aj keď každý z nich si toho svojho stúpenca nájde. Preto je potrebné sústrediť sa na dôsledné metodologické – teda logické – semiologické zdôvodnenie toho, čo metafyzika ponúka ako symbolický produkt s primeranou explikačnou hodnotou.

Metafyzické poznanie je v tomto zmysle konceptuálnou objektiváciou *traktátu o metóde*. Všetky prevraty vo svete myšlienok sa udiali v dôsledku metodologických redefinícií – ani dnes nie je situácia iná. Je síce poznaním *a priori*, nie však poznaním transcendentnej noumenálnej ríše vecí osebe, ale toho, čím je ona *pre nás*. Zaujímajú nás najvšeobecnejšie črty *tohto sveta*, teda „reality a skutočných objektov“ (*Collected Papers...* 1960, vol. VI, § 6), ktoré nezískavame z bežne chápanej skúsenosti. Je pravda, že vo svojom *súčasnom stave* je metafyzika „vratká, slabučká, skrofulózna... je zrejme, že tí, čo ju chceli kultivovať, nemali v hrudi srdcia skutočných mužov vedy“ (*Collected Papers...* 1960, vol. VI, § 6). Prečo by to však tak malo aj zostať?

Peirce bol skutočným *mužom vedy*,¹ sám seba tak dozaista vnímal, nie však iba preto, že vo viacerých odvetviach bol jej vynikajúcim reprezentantom. Bol aj *citlivým* filozofom, nechýbal mu pocit naliehavej potreby prekročiť jej predsa len vymedzené a obmedzené hranice. Úlohou vedeckej filozofie je toto *prekročenie* uskutočniť?² *Prekročiť* znamená dostať sa na pozíciu špeciálnej *metavedy*, metateórie. Úlohou vedeckej metafyziky – práve ona má byť podľa Peircea pokusom o obídenie všetkých nástrah, ktoré sa aktualizovali v minulosti – je „ukázať, že takmer každé tvrdenie ontologickej metafyziky je buď nezmyselná hatlanina – jedno slovo je definované inými slovami, a tie zase inými

¹ „Kto je najoriginálnejším a najvšestrannejším vzdelancom, akého kedy Amerika splodila? Odpoveď „Charles Sanders Peirce“ je nenáležitá, pretože všetci ostatní sú príliš vzdialení od tejto nominácie. Bol matematikom, astronómom, chemikom, geodetom, zememeračom, kartografom, metroológom, spektroskopistom, inžinierom, vynálezcom, psychológom, filológom, lexikografom, historikom vedy, matematickým ekonómom, celoživotným študentom medicíny, recenzentom kníh, dramatikom, hercom, písal poviedky, fenomenológom, semiotikom, logikom, rétorikom a metafyzikom.“ Tak sa vyjadruje Max H. Frisch, známy americký peirceológ (pozri na <http://www.peirce.org>).

² Validitu vedeckej metafyziky možno oprieť iba o jej funkčné, synergické spojenie s vedou, s jej aktuálnym stavom. Inšpirácia musí byť obojstranná, veda bez filozofie sa pohybuje v konceptuálne nedostatočne štruktúrovanom priestore bez hraníc, filozofia bez akceptácie toho, čo veda aktuálne hovorí, sa mení na panoptikum pochybnej originality.

bez toho, aby sa dospelo k skutočnému pojmu –, alebo je priamo absurdné; takže celý tento odpad treba odstrániť“ (*Collected Papers...* 1960, vol. VI, § 423). Ako to však urobiť? Ak by sa to aj podarilo, čo zostane z filozofie? A čím sa stane ona sama? Jej záujem treba sústrediť na „problémy, ktoré je možné skúmať observačnými metódami skutočných vied, na pravdivosť, ktorú možno dosiahnuť bez nekonečných nedorozumení a nudných diskusií a ktorú dosahujú najvyššie z pozitívnych vied“ (*Collected Papers...* 1960, vol. VI, § 423). Ak sú počiatky vedy oprávnené spájané s filozofiou, presnejšie s metafyzikou ako ich inšpiračným katalyzátorom, aká metafyzika – ak vôbec nejaká – je potom schopná túto funkciu plniť dnes?

Filozofiu, ak si chce aj dnes zaslúžiť *signum laudis*, treba *otvoriť* smerom k vlastným východiskám, ktoré rozvíja, nanovo premyslieť ich oprávnenosť a validitu – logickú, epistemickú, axiologickú i etickú. V človeku – a zdá sa, že len v ňom – sa tieto svety stretávajú. Okrem iného aj vďaka jeho schopnosti hľadať v sebe pevný bod, z ktorého sa na svet i na seba pozerá. To je však úloha nemalá. Nájsť tento archimedovský epistemický bod sa doteraz nájsť nikomu nepodarilo a – ako po Kantovi usudzoval aj Peirce – ani v budúcnosti sa to nepodarí a podariť ani nemôže. To však nemusí znamenať, že nám ostáva iba rezignácia. Hľadať ho je práve úlohou *novej* filozofie. Peirce bol presvedčený, že práve takto možno posudzovať jeho iniciatívu. V tomto zmysle „pragmatizmus je akýmsi *skutočným* pozitivizmom (prope-positivism). Od iných foriem tejto filozofie ho odlišujú tri veci: a) úsilie o zachovanie očistenej, obrodenej (purified) filozofie; b) úplná akceptácia našich najdôležitejších inštinktívnych vier a c) nástoživé zotrúvanie na scholastickom realizme“ (*Collected Papers...* 1960, vol. VI, § 423). Navyše sa ukazuje, že bude potrebné revidovať (napríklad aj kantovskú) predstavu o „určitých neprekročiteľných hraniciach ľudského poznania“ (*Collected Papers...* 1960, vol. VI, § 556), ktoré sme si po stáročia upevňovali na základe tých kognitívnych foriem, ktorými sme v jeho dejinách disponovali. Karteziánsky projekt idey bezprostredného či seba-evidentného poznania Peirce neprijíma – je podľa neho príliš antropocentrický, nie je dostatočnou zárukou potrebného kognitívneho transferu smerom ku *skutočnosti*. Potrebnú rekonštrukciu filozofie má predstavovať jeho projekt *vedeckej metafyziky*.

Je zrejmé, že Peirce sa s dôverou obracia k filozofii – k *novej* filozofii; tú však treba najprv sformulovať. Bude dobré, ak sa napriek všetkému predsa len nevzdá svojej (podľa niektorých) najspornejšej, aj keď azda (podľa iných) súčasne najprítlačlivejšej časti – metafyziky.³ *Theatro philosophi* bude žiadané a navštevované len vtedy, ak nebude ponúkať starinu neustále opakovaných *večných pravd*, ktoré s nárastom vedenia strácajú svoj niekdajší lesk.

Jedným z paradoxov filozofie, ak myslíme na jej dávnu grécku antickú minulosť, je

³ Peirce pripúšťal možnosť tzv. *vznešenej* metafyziky (high metaphysics). Bol presvedčený, že jestvujú rôzne skryté, napriek tomu však reálne sily, zvyky, zákonitosti, zákony, ktoré nateraz nie sú pozorovateľné podľa kritérií, ktoré ohraničujú štandardy empirizmu. Ich skrytý charakter však nemôžeme opisovať ľubovoľne, ale výlučne prostredníctvom „pravdy všeobecne podmienenej výpovede“ (*Collected Papers...* 1960, vol. V, § 457).

jej schopnosť kultivovať myšlienkové postupy, ktoré nakoniec viedli ku vzniku špecializovaných skúmaní v podobe jednotlivých vied. Sama filozofia sa však vedou nestala, zostala a zostáva mimo nej, veda sama sa ale dostáva do sféry jej dominantných záujmov. Sila inšpirácie je azda jediným bohatstvom, ktoré filozofii patrilo – načrtávala problémy, ponúkala možné alternatívy riešení, skutočné riešenia však ponúknuť nedokázala. O tie sa pokúšali jej osamostatnení potomkovia v jednotlivých vedných oblastiach. Inšpiratívna mohúcnosť filozofiu neopustila, jej *múdrosť* nevyprchala, nie je však jedinou disciplínou, ktorá si na ňu robí nárok. Jej problémom ale je to, že veda dospela a vyspela, že k filozofii môže síce prechovávať úctu aj naďalej,⁴ no jestvovať už dokáže aj bez nej! Je však obraz ponúkaný vedou úplný? Nechýba mu niečo, čo je za jej hranicami?

Peirce si uvedomoval, že budúcnosť filozofie bude zabezpečená len vtedy, ak ona sama zmení svoj charakter, ak nebude proklamovať samozrejmosť vlastnej autoritatívnosti, ale bude usilovať o získanie autority založenej na výsledkoch, ktoré je schopná ponúknuť akcelerujúcemu ľudskému vedeniu.⁵ Nanovo si musí nájsť svoj vzťah k vede, k vedeniu, ktoré je jej výsledkom. Musí sa však vyvarovať excesov minulosti.⁶ „Filozofia, ktorá ma zaujíma a ktorá, nazdávam sa, musí zaujímať každého, je filozofia, ktorá používa tie najracionálnejšie možné metódy, aby sme našli to málo, čo možno o univerze mysle a vecí objaviť na základe pozorovaní, ktoré každý človek uskutočňuje v každom momente svojho bdelého života“ (*Collected Papers...* 1960, vol. I, § 126). Tieto pozorovania však samy osebe tvoria len amorfnú *masu* bez určitého tvaru, predstavujú množinu faktov, ktorým chýba usporiadanie, geometria, kolorit možného využitia, zjednocujúca myšlienka.⁷ Kto ju má sformulovať, od koho máme oprávnenie očakávať jej vyslovenie, ako dokážeme posúdiť jej hodnotu a zmysel? Je to priestor pre vedu, alebo pre filozofiu? A ak pre filozofiu, tak pre akú?

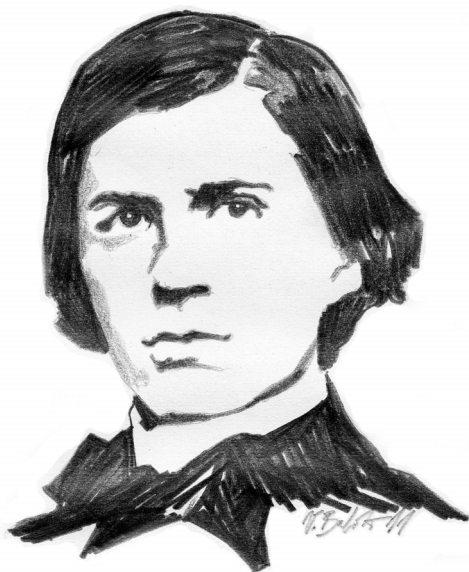
⁴ A. Einstein, podobne ako S. Hawking, vychádzal z „metafyzickej atmosféry vedy“, ktorú možno odlíšiť od „pozitivistickej atmosféry vedy“; práve tá však po rozšírení pragmatizmu, aj keď nielen jeho *vinou*, začala dominovať v Spojených štátoch amerických. Paradoxom je to, že veda sama akoby neďbala na svoje vedcami či filozofmi uvedomované či neuvedomované *pozadie*, dochádza k rovnakým výsledkom – že vesmír je dynamická, štruktúrovaná, meniac sa entita, udržiavajúca si svoje *tajomstvá*, ktoré sú v dnešnej paradigme vedenia neeliminovateľné.

⁵ Ak je pravda, ako sa domnieva S. Hawking (Hawking 1991, 168), že filozofi len ťažko dokážu držať krok s pokrokom vied, najmä vied prírodných, potom im neostáva nič iné, ako nájsť dostatok odvahy nanovo hľadať vlastné predpoklady svojej novej a azda aj potrebnej budúcnosti.

⁶ Filozofia sa nemôže správať k vede ako *Lord kancelár*, čo bolo vytýkané napríklad F. Baconovi, ani zastávať *profesorskú pozíciu* stredovekých filozofov, podľa ktorých sa *všetko* poznanie opiera alebo o autoritu, alebo o rozum. Descartovská rekonštrukcia filozofie bola vedená rovnakými motívmi. Descartes hľadal *prírodzenejší* zdroj princípov pravdy, „prešiel však najpriamejšou cestou od metódy autority k metóde apriority“ (Višňovský – Mihina 1998, 75) tak, že nahradil jednu autoritu inou, autoritu scholastikov autoritou ľudského rozumu.

⁷ Predstavujú *materiál*, ktorý čaká na svoje *uloženie*, samy to nie sú schopné urobiť, čakajú na svojho architekta, ktorý ich zoradí a pospája do nekonečného množstva možných tvarov. Povedané obrazne, z toho istého *materiálu* môže vzniknúť chrám i chatrč, palác i oporný múr. Všetko závisí od architekta či urbanistu, ktorí stavebné kamene ukladajú do určitých tvarov a podôb.

Ak chceme konštruovať filozofiu v duchu novej architektoniky usporiadania východísk poznania, nevyhneme sa potrebe prekonať schizmu, ktorá filozofiu sprevádza od nepamäti: realita je síce onticky nezávislá, nie je však nevyhnutne nezávislá aj od myslenia vo všeobecnosti – epistemická podmienenosť jej podoby nie je len truizmom, ale aj axiómou, od ktorej nie je možné abstrahovať. Ako sa s ňou vyrovnáť, ak nechceme podľahnúť kognitívnej beznádeji?

Charles S. Peirce

Peirce sa aj v otázke hľadania nových možností filozofie necháva inšpirovať: veľmi často Kantom, nezriedka stredovekým Dunsom Scotom, tentoraz však siaha po Aristotelovej *knihe kníh*, po jeho *Metafyzike*, ktorej dáva adjektívum *vedecká*, a to v duchu jeho názoru, že „všetky ostatné vedy môžu byť pre život potrebnéjšie, než je táto (Aristoteles myslí *metafyzickú vedu* – F. M.), lepšia však nie je ani jedna“ (Aristoteles 1946, 39, 983a). Peirce hľadá argumenty podporujúce prijateľnosť tohto názoru v súčasnosti. Nehľadá však nejaké *obiter dictum*, náhodné, neautoritatívne slovo, ktoré možno kedykoľvek zameniť za iné, nechce iba *vyplniť* otvorený explikačný priestor – naopak, uvedomuje si, „že niet úniku pred potrebou kriticky preskúmať *prvé princípy*“ (*Collected Papers...* 1960, vol. I, § 129). Čím môže a má byť vedecká metafyzika dnes?⁸ – naliehavo sa pýta Ch. S. Peirce.

Peirceova vedecká metafyzika je zrelým plodom autorovho presvedčenia, že v ére vedy, rozumu a vedeckej civilizácie filozofiu nemožno pestovať nielen bez veľmi úzkeho vzťahu k tomu, čo hovorí veda, ale ani bez pochopenia toho, ako a na základe čoho veda hovorí to, čo hovorí. Jeho „hlavným príspevkom je azda jeho otvorený systém... dôsledne systematicky sledoval vedeckú me-

⁸ Teda v dobe, keď si – podobne ako L. N. Tolstoj či L. Wittgenstein – uvedomujeme, že „aj keby jestvovali odpovede na všetky možné vedecké otázky, našich životných problémov by sa to ani len nedotklo“ (Wittgenstein 1968, 6.52). Ak metafyzika – ako sa domnieval I. Kant – patrí k ľudskej prirodzenosti, ako by sa ľudská prirodzenosť musela zmeniť, aby sme sa metafyziky dokázali vzdať? „Čím je metafyzika z pohľadu svojho základu? Čo vôbec je v základe metafyziky?“ – pýta sa Heidegger (Heidegger 1993, 11). Descartovo známe prirovnanie (z jeho listu abbé Picotovi) metafyziky ku *koreňom* stromu poznania je možno vhodnou metaforou vzťahu filozofie, vied vôbec, fyziky a metafyziky, nie je však hľadanou odpoveďou.

tódu... Nebol iba kritikom, bol pozitívnym kritikom, v štruktúre univerza chcel získať miesto pre všeobecne odmietnutú ideu – ideu metafyzického realizmu aplikovaného na filozofické a empirické vedy“ (Feibleman 1970, 487).

Ak ju chceme skonštruovať, musíme nájsť kritériá architektúry jej možných podôb. Kde ich však hľadať? S čím ich porovnávať? Najlepšie bude začať tam, kde máme najmenej pochybností, ak myslíme na jej *stavebnú*, teda konštrukčnú či projektovú architektúru – od matematiky. „Veda, od ktorej – hneď po logike – môžeme očakávať, že vrhne viac svetla na filozofiu, je matematika“⁹ (*Collected Papers...* 1960, vol. I, § 130). Neznamená to však transformovať metafyziku na matematiku. To, čo vedecká metafyzika potrebuje, je inšpirácia *pochádzajúca* z matematiky. Aj „matematici museli pripustiť, že niektoré axiómy geometrie nie sú v nijakom prípade evidentne pravdivé. Ani Euklides taký nárok nikdy nevzniesol... Aj postuláty geometrie sa tak stávajú súčasťou množstva vecí, ktoré sú približne pravdivé“ (*Collected Papers...* 1960, vol. I, § 130, 131). Ak sa *diskreditujú* aj matematické axiómy, tie metafyzické by mali zostať nespochybniteľné“ (*Collected Papers...* 1960, vol. I, § 132)? Princíp fallibility – teda názor, že všetko môže byť inak, že sa nielen môžeme myliť, ale často sa aj mýlime, a to aj v prípadoch, keď nemáme nijaké zreteľné dôvody myslieť si to – teda treba univerzalizovať ako postoj, ktorý vedeckú metafyziku bráni pred dogmatizmom, epistemickým absolutizmom či autoritárstvom, čo sú napospol bariéry potrebnej kinetiky ľudského poznania.¹⁰

Úlohou filozofie, najmä však jej *kráľovskej* disciplíny, metafyziky, nie je deskripcia stavu vecí – to robí podľa svojich možností veda a jej odvetvia. A nerobí to zle, ak si uvedomíme, že sa pohybuje v rámci pomerne úzkeho priestoru vymedzeného empiriou a možnosťami jej kritického a racionálneho spracovania. Úlohou filozofie – a v jej rámci vedeckej metafyziky – je úsilie byť sprostredkujúcim mediátorom medzi *vonkajším*, teda predmetným, vecným, empiricky uchopiteľným svetom a *vnútorným* svetom človeka s jeho ľudským, osobnostným, generickým aj individuálnym spôsobom reflexie, po stáročia utváraným tradíciou, kultúrou, vedením či umením alebo náboženstvom. Metafyzika „musí byť produktom vplyvu prostredia na celého človeka,¹¹ nielen na jeho myseľ, aj keď práve myseľ tvorí jeho najdôležitejšiu časť“ (Feibleman 1970, 13). Pokiaľ však ide o formu, ktorú volí na vyjadrenie svojho obsahu, musí byť nanajvýš obozretná, práve preto, že exaktnosť sama osebe sa nemusí rovnať vedeckosti! Aj tu nám príde vhod vyjadrenie

⁹ „Myslím, že je historickým faktom, že práve matematici Táles, Pytagoras a Platon stvorili metafyziku a že metafyzika sa vždy opíčila po matematike“ (*Collected Papers...* 1960, vol. I, § 130) – hovorí trochu nevyberane Ch. S. Peirce.

¹⁰ Substančné chápanie pravdy je potrebné nahradiť funkcionalistickou, operacionalistickou či metodeutickou previerkou jej charakteru; *pravdivosť* je vlastnosťou ľudského diela, výpoveď o *niečom* je len jednou z jeho nespočetných foriem.

¹¹ V tomto zmysle, avšak takmer o polstoročie neskôr, sa vyjadruje aj M. Heidegger vo svojej inauguračnej profesorskej prednáške „Čo je metafyzika“ (29. 6. 1929), keď hovorí: „Metafyzická otázka môže byť položená iba tak, že ten, kto ju kladie, je – práve tým, že ju kladie – v otázke spoluzahnutý... Z toho odvodzujeme návod: metafyzické pýtanie sa musí byť kladené vcelku a z bytostnej situácie ľudského pobytu, ktorý sa pýta“ (Heidegger 1993, 37).

Heideggerovo,¹² síce oveľa *mladšie* a takpovediac z nečakanej strany: Vedecká metafyzika dokáže naplniť kritériá vedeckosti; nie však bez pokorného úsilia, explikačnej námahy a kritickej disciplíny.

Práve ona musí byť založená na jasne vymedzenom metodologickom, resp. – ako by povedal Ch. S. Peirce – *metodeutickom* rámci. A ten je zase súčasťou široko chápanej logiky, bez ktorej v ľudskom vedení nie je možné pokročiť spôsobom, ktorý by mal charakter vedeckého podujatia. Logika v tomto širšom zmysle je v chápaní Ch. S. Peircea rozdelená na tri príbuzné časti: na (už spomínanú) *metodeutiku*, teóriu znakov alebo *semiotiku* a *formálnu* logiku. Cieľom akceptácie striktno vymedzenej metodeutiky je schopnosť rozlišovať medzi vedeckým a mimovedeckým spôsobom výkladu – vo filozofii je absencia uplatňovania tejto maximy až príliš častá. Vedecká metafyzika ako disciplína heuristická a súčasne normatívna môže byť výsledkom iba takých myšlienkových postupov, ktoré zohľadňujú zaužívané a overené metodologické postupy – okrem deduktívnych a induktívnych sú to však predovšetkým abduktívne¹³ spôsoby uvažovania. Abdukcii¹⁴ vníma ako *heuristicky exkluzívnu*, predovšetkým jej uplatnením je možné meniť rozsah nášho vedenia. Abduktívne postupy samy osebe nepostačujú na prijatie z nich vyplývajúcich záverov, významným spôsobom ich však generujú. „Všetky idey vedy získavame prostredníctvom abdukcie“ (*Collected Papers...* 1960, vol. V, § 145). A aký je ich epistemický štatút? *Neistý*, „pokiaľ ide o validitu abduktívnej inferencie, len máločo dokážeme povedať, toto málo je však dost' vo vzťahu k problému, ktorý máme pred sebou“ (*Collected Papers...* 1960, vol. V, § 171). To sa však vzťahuje aj na všetky ostatné výsledky vedy. „Abdukcii pozostáva zo štúdia faktov a emergencie vysvetľujúcej teórie; jej jediné potvrdenie spočíva v tom, že ak sme na jej základe schopní porozumieť veciam, musí to byť práve takto“ (*Collected Papers...* 1960, vol. V, § 145). V tomto zmysle teda abdukcii rozumieme ako „procesu formovania explanačných hypotéz; je to čisto logická metóda, ktorá prináša všetky nové idey“ (*Collected Papers...* 1960, vol. V, § 171).

Insolubilia nie sú *strašiakom*, ale naopak výzvou nielen pre vedeckú metafyziku. Nie je dôležité, že s nimi spájame mimoriadnu rezistenciu proti eliminácii, dôležitá je ich kognitívno-motivačná funkcia. Navyše, „nijaký človek so sebaúctou nekonštatuje nikdy nič bez toho, aby si neustále nepripomínal, že môže ísť *pravdepodobne* o omyl“ (*Collected Papers...* 1960, vol. I, § 9), čo platí najmä o záveroch filozofa a vedeckého metafyzika osobitne. Fallibilita, resp. uvedomenie si fallibility však nie je prekážkou validného poznania – je skôr bariérou proti unáhlenosti pri prijímaní záverov. Ten, kto si je uve-

¹² „Z hľadiska vied nemá nijaký odbor prednosť pred iným, ani príroda pred dejinami, ani naopak. Nijaký spôsob charakterizácie predmetov neprekonáva iný. Matematické poznanie nie je prisnejšie než filologicko-historické. Má len charakter *exaktnosti*, ktorá nie je to isté ako prísnosť“ (Heidegger 1993, 37).

¹³ „Ak budeš uvažovať o pragmatizme, zistíš, že nie je ničím iným než logikou abdukcie“ (*Collected Papers...* 1960, vol. V, § 196) – tak znie jedno z mnohých vymedzení pragmatizmu z úst jeho zakladateľa. Na inom mieste hovorí podobne: „Pragmatizmus nie je nič viac ako doktrína logiky abdukcie“ (*Collected Papers...* 1960, vol. V, § 196).

¹⁴ Osobitnú štúdiu venovanú abdukcii Ch. S. Peircea som pred časom publikoval v mojej práci (Mihina 2000, 764-776).

domuje, že sa môže mylíť, usiluje sa možnosť omylu minimalizovať, aj keď sa mu to nemusí vždy podariť.

Vedecký metafyzik je „mužom so systémom“ (*Collected Papers...* 1960, vol. I, § 44), charakterizuje ho ani nie tak poznanie samotné, ako skôr presvedčenie, že najcennejšie poznanie možno v budúcnosti predsa len dosiahnuť. Dôležitým momentom Peirceových konštruktov, ak myslíme na ich metodeutickú oporu, je jeho **ontologický postulát**:¹⁵ „Princípy formálnej logiky a epistemológie sú priamo spojené s princípmi *Bytia* v tom zmysle, že štruktúra logiky je kľúčom ku štruktúre *Skutočností*“ (Freeman 1983, 63). Základné ontologické kategórie¹⁶ považuje v kantovskom duchu za „pojmy získané logickou analýzou, chápané ako aplikovateľné na bytie“ (*Collected Papers...* 1960, vol. I, § 300).

Peirce odmietol postupovať v duchu karteziánskych tradícií. Descartes podľa neho zveličil význam istoty premís, dosiahol ju však za cenu noetického fideizmu či posunu do religiózneho infallibilizmu. Descartes nepredložil presvedčivé zdôvodnenie evidencií – jednoducho ich dogmaticky, t. j. nekriticky prijal. Veciam a udalostiam rozumieme nie preto, že samotné porozumenie je výsledkom *priamej intervencie božstva*, že akékoľvek poznanie sme schopní dosiahnuť len preto, že božstvo sa rozhodlo „usporiadať“ udalosti tak, aby nám boli jasné, zrozumiteľné“ (*Selected Writings...* 1966, 298). Z jednoduchej, metafyzicky v podstate prázdnej a pôvodne ani nie Descartovej, ale Augustínovej myšlienky *Myslím, teda som* odvodil, že „čokoľvek sa nám javí ako jasné a dištinkívne, musí byť aj pravdivé“ (*Selected Writings...* 1966, 298). Konštituovanie metafyzického systému na tomto základe bolo podľa Peircea ani nie tak príliš odvážne, ako skôr obsahovo vyprázdnené, a teda nepresvedčivé.

Nutným, nie však postačujúcim aspektom Peirceovej vedeckej metafyziky je akceptovanie *etiky terminológie*.¹⁷ Spája sa v nej rovnocenne logika, gramatika a semiotika, navyše v širšom kolorite *svedomia* – *svedomia* toho, kto hovorí, ale aj toho, kto je účastníkom rozhovoru, diskusie, sporu a podobne. Jej prvou úlohou je – ako minimálny program – celkom sa vyhnúť tomu, čo sofistí označovali za *sophisma figurae dictionis*, t. j. viacerým prekážkam porozumenia vyplývajúcim z (vedomých i spontánných) nedostatkov používania jazyka. Peirce bol presvedčený, že rezíduá neblahých praktík dávnych sofistov sa z filozofie nevytrátili. V stručnom zhrnutí možno Peirceove *maximy* etiky terminológie sformulovať nasledovne: Podstatou myslenia sú *symbols*, filozofovanie je

¹⁵ Ide o obdobu jednej z téz neskoršieho Russellovho a Wittgensteinovho logického atomizmu, resp. o predstavu, že jazyk a skutočnosť (podľa *Tractatus Logico-Philosophicus*) majú zhodnú štruktúru. Označenie uvedeného postulátu za *ontologický* je spojené s menom súčasného *peirceológa* E. Freemana.

¹⁶ Najznámejšie sú pod označením *prvosť*, *druhosť*, *tretosť* – ide o substantíva odvodené z radových číselníkov *prvý*, *druhý*, *tretí*; nejde však o naznačenie hierarchie ontickej štruktúry.

¹⁷ Peirce v roku 1903 (Boston, Alfred Murge & Son) publikoval miništúdiu pod názvom „Etika terminológie“ (*Ethics of Terminology*) v rámci širšej práce *Sylabus niektorých tém logiky* (*Syllabus of Certain Topics of Logic*). Harvardskí editori ju neskôr zaradili do Peirceovej *Grammatica Speculativa* a tá je napokon súčasťou *Všeobecného a historického náčrtu logiky*. Zrejme to svedčí o autorovej snahe podstatným spôsobom zahrnúť logiku do prezentačných foriem spojených s filozofiou, s čím mala neraz problémy.

súčasťou semiózy, filozof je *homo symbolicum*, filozofický text treba chápať ako nástroj porozumenia, nie ako verbálnu ekvilibristiku, ktorá umožňuje ľubovoľnú explikačnú škálu; dobré myslenie predpokladá dobrý jazyk, presné myslenie nie je možné bez hľadania presného jazyka; veda i filozofia, vedecká metafyzika však osobitne, musia byť výsledkom neustáleho uplatňovania ducha spolupráce – nijaký rozum nemôže napredovať bez rozumu druhých; aj keď myslíme individuálne, nezaobídeme sa bez výkonov mysle iných; zdravé vedecké spoločenstvo si v najvyššej možnej miere vyžaduje slobodu myslenia, mentálnu slobodu, treba odmietnuť akýkoľvek diktát vo veciach používania termínov, ale aj jeho opak – každý pokus o ľubovoľnú v tejto oblasti; dosiahnutie dostatočne prísnej, primerane imperatívnej všeobecnej dohody o používaní termínov; „pokiaľ ide o ideál, ktorý by mal byť dosiahnutý, v ľubovoľnej oblasti vedy je žiaduce najmä to, aby mala slovník, ktorý predstavuje rodinu príbuzných slov pre každý vedecký pojem, a aby každé takéto slovo malo jediný presný význam, ak sa jeho rôzne významy nevzťahujú na objekty, ktoré patria do rôznych kategórií a ktoré nikdy nie možné navzájom miešať“ (*Collected Papers...* 1960, vol. II, § 222); „veda sa neustále obohacuje o nové pojmy a každému novému vedeckému pojmu má byť priradené nové slovo alebo, ešte lepšie, nová rodina príbuzných slov; túto povinnosť má, prirodzene, osoba, ktorá nový pojem zavádza, je to však povinnosť, ktorú nie je možné splniť bez dokonalej znalosti princípov a bez širokej oboznamenosti s detailmi a s históriou špeciálnej terminológie, v rámci ktorej treba túto povinnosť splniť, avšak ani bez potrebného pochopenia princípov tvorenia slov v príslušnom jazyku, ani bez vlastného štúdia zákonov symbolov vo všeobecnosti“ (*Collected Papers...* 1960, vol. II, § 222). Tvorba textu – nezávisle od toho, o aký druh vedy ide, toho filozofického však predovšetkým – je zvláštnym druhom veľmi sofistikovanej semiózy.

Ch. S. Peirce si uvedomoval, že každý projekt metafyziky je už svojou povahou otvorený a najčastejšie aj vystavený kritike. Určitý stupeň rezistencie proti nej však získa už tým, že sami jej tvorcovia si uvedomia, že ani ona nemôže prekročiť prísne epistemicke-metodeutické limity. Jej úlohou je „skúmať najvšeobecnejšie črty skutočnosti a skutočných objektov“ (*Collected Papers...* 1960, vol. VI, § 6). Problémom sú však práve pojmy *skutočnosť* a *skutočné objekty*, resp. ich metafyzická kvalifikácia a kognitívna dostupnosť. V zhrnujúcej štúdií *Issues of Pragmaticism*¹⁸ sa vyjadruje v tomto zmysle: „Namiesto púheho výsmechu... pragmaticista extrahuje z metafyziky drahocennú podstatu, ktorá poslúži tým, že dá život kozmológii a fyzike a vrhne na ne svetlo. Morálne nároky tejto doktríny sú zároveň pozitívne a silné; jestvujú však aj mnohé ďalšie dôsledky, ktoré nie je ľahké stanoviť“ (*Collected Papers...* 1960, vol. V, § 423). Vedecký metafyzik nie je *vševed*, ktorý sám zo seba, silou vlastného, ničím nespútaného rozumu plodí superkonštrukcie obrazov možných svetov. Peirce bol nepomerne *skromnejší*: Chcel *pestovať* filozofiu tak, ako si myslel, že ju formoval jeho dávny antický kongeniálny predchodca: „Chcem pestovať filozofiu ako Aristoteles“ (Brent 1998, 1) – hovorí Ch. S. Peirce. Myslel tým, že by mala nadhlo svojím bohatým obsahom, najmä však ako metodeutické východisko, nájsť svoje uplatnenie „vo filozofii každého druhu, v matematike, v histórii,

¹⁸ Štúdiá bola publikovaná v *The Monist*, vol. 15/1905, 481-499.

v psychológii, v sociológii i v hociktorej inej oblasti“ (Brent 1998, 1).

Ako *skutočný* vedec mal skeptický postoj ku svojim vlastným záverom: Bol presvedčený, že len „pokorným fallibilizmom kombinovaným s hlbokou vierou v realitu poznania a intenzívnym úsilím objavovať“ (*Collected Papers...* 1960, vol. I, § 14) je možné napredovať. Aj pre neho, pre vedeckého metafyzika platí, že ak sa usilujeme o pravdu, mali by sme najprv pokúsiť predstaviť si, čo to pravda je. Postoj infallibility je „neodolateľne komický“ (*Collected Papers...* 1960, vol. I, § 19), „nijaký človek so sebaúctou nikdy nič nekonštatuje bez toho, aby si stále nepripomínal, že sa možno mýli“ (*Collected Papers...* 1960, vol. I, § 19). Hľadať protivníka najmä v sebe samom, v kritickom duchu preverovať, nie potvrdzovať všetky hypotézy, ktoré sme si *vymysleli*, aby sme pomohli čistému rozumu ponoriť sa do vln búrlivého sveta empirických premien. Súčasťou vedeckej, filozofickej a vôbec bádateľskej morality je pokora a fallibilita ako bariéry proti dogmatizmu, ku ktorému má čistý rozum sklon. Poznanie má historicky i aktuálne principiálne *tenatívny charakter*, je len *dočasné*, nie je – aj keď by sme si to želali – trvalé ani nemenné.

Peirce sa usiluje *nesklamať* svojho čitateľa. Jeho analýzy sú naozaj *mikroskopicky* jemné a detailné, jeho sylogizmy (možno až) prírodovedne konštruované, *kritika* ľudského rozumu zreteľne dominuje nad pochybnou *cenziúrou*. Filozofia nie je len *stavbou*, čo ako zložitou a rozľahlou. Je skôr nikdy nedokončeným *chrámom*, ktorého autorom je ľudstvo, nie jedinec, aj keď ten či onen filozofický spis vždy svojho konkrétneho autora má. Je to „uvážlivá logická schopnosť“ (*Collected Papers...* 1960, vol. I, § 178), ktorá by mala vo filozofii, resp. u tých, ktorí sa jej venujú, nahradiť inštinktívne pozadie vlastných úvah, smerovať ku kritickému používaniu rozumu.

Treba však povedať, že predstava o tom, že „metafyzika je *nevyspytateľná*, keďže jej objekty nie sú otvorené pozorovaniu, je nepochybne správna, ak máme na mysli niektoré metafyzické systémy“ (*Collected Papers...* 1960, vol. VI, § 2). To je však len časť *pravdy* o nej! Názor, že „je zastaraná, keďže očividne zaostáva za tým, čo dosiahlo ľudské poznanie, je však, a vidím to celkom zreteľne, hrubým omylom“ (*Collected Papers...* 1960, vol. VI, § 2). Prečo je ale tak *ťažká*? Pretože je abstraktná? Veď aj ostatné vedy sú produktom všeobecných pravidiel skúsenosti na jednej strane a aplikácie logických princípov na strane druhej. Od niektorých ostatných abstraktných vied sa odlišuje možno menej, ako by sme pripustili. „Veď aj iné veci,¹⁹ ktoré objavuje veda, sú mimo dosahu priameho pozorovania“ (*Collected Papers...* 1960, vol. VI, § 2). Odlišnosti jestvujú, no vedecká metafyzika sa s nimi dokáže vyrovnáť. „Metafyzika, dokonca aj zlá metafyzika, spočíva naozaj na observáciách, či už vedome, alebo nevedome; jediným dôvodom, prečo sa to všeobecne neprijíma je to, že ide o také javy, ktorými je bežná ľudská skúsenosť tak nasýtená, že im nevenuje nijakú osobitnú pozornosť; dáta metafyziky nie sú menej otvorené pozorovaniu, sú len *ťažšie* merateľné než povedzme dáta vysoko rozvinutej astronómie“

¹⁹ „Nemôžeme vidieť energiu, pôsobenie gravitácie, letiace molekuly plynu, svetielkujúci éter ani lesy z obdobia karbónu či vzruchy v nervových bunkách; všetko sú to len premisy vedy, nie jej výsledky, ktoré možno priamo pozorovať“ (*Collected Papers...* 1960, vol. VI, § 2).

(*Collected Papers...* 1960, vol. VI, § 2). Ch. S. Peirce sa vzdáva myšlienky, že metafyzika zaostáva v dôsledku svojich podstatných vnútorných črt. Zaostáva podľa neho preto, že tí, ktorí ju prezentujú, nerešpektujú mnohé princípy metodeutického charakteru. Vďaka nemu musí usilovať o to, aby bola v tom najlepšom zmysle slova *scientia rationalis*. Úspešná môže byť len vtedy, ak jej primárnou intenciou bude názor rešpektujúci optiku nazerania objektu, ale s vedomím, že neabstrahuje od prirodzených daností epistemickej mriežky, ktorú v sebe nesieme. V tomto zmysle je preto *hodogetická* – je systémom, ktorý ukazuje cestu, jej hlavnou prednosťou je hľadanie smeru. Aj preto je história jej vplyvu neukončená, jej budúcnosť je, aspoň v predstavách Ch. S. Peircea, pred nami. Ved' zmysel cesty sme schopní posúdiť, ak vôbec, až keď sa na ňu vydáme, keď po nej dostatočne dlhý čas kráčame. Niečo je zrejme už dnes, mnohé, azda väčšina, zostáva na tých, ktorí po nej budú kráčať po nás.

Literatúra

- ARISTOTELES (1946): *Metafyzika*. Preložil A. Kříž. Praha: Nakladatelství Jan Laichter.
- BRENT, J. (1998): *Charles Sanders Peirce. A Life*. Bloomington: Indiana University Press.
- Collected Papers of Charles Sanders Peirce* (1960). Cambridge, Massachusetts: The Belknap Press of Harvard University.
- FEIBLEMAN, J. K. (1970): *An Introduction to the philosophy of Ch. S. Peirce*. Foreword by B. Russell. Cambridge, Mass: The M.I.T. Press.
- FREEMAN, E. (1983): *The Relevance of Charles Peirce*. Monist Library of Philosophy, Hegeler Institute. Illinois: La Salle.
- HAWKING, S. (1991): *Stručné dejiny času*. Bratislava: ALFA.
- HEIDEGGER, M. (1993): *Co je metafyzika?* Praha: OIKOYMENH.
- HEIDEGGER, M. (1995): Už jenom nějaký Bůh nás může zachránit. *Filosofický časopis*, XLIII (1).
- HUME, D.: *Zkoumání lidského rozumu*. Praha: Svoboda.
- KANT, I. (1979): *Kritika čistého rozumu*. Bratislava: Pravda.
- MIHINA, F. (2000): Abdukcia – súčasť fallibilistickej koncepcie poznania Ch. S. Peircea. *Filozofia*, 55 (10), 764-776.
- MIHINA, F. (2006): Etika terminológie a komunikácie (nielen) podľa Peircea. In: Gluchman, V. (ed.): *Morálka minulosti z pohľadu súčasnosti*. Prešov: AFPhUP.
- Selected Writings. Charles Sanders Peirce. Values in a Universe of Chance* (1966). Ed. By. Philip P. Wiener. New York: Dover Publications.
- VIŠŇOVSKÝ, E. – MIHINA, F. (eds.) (1998): *Pragmatizmus. Malá antológia filozofie XX. storočia*. Bratislava: IRIS.
- WITTGENSTEIN, L. (1968): Tractatus Logico-Philosophicus. In: *Antológia z diel filozofov. Logický empirizmus a filozofia prírodných vied*. Bratislava: Pravda.

Štúdia je súčasťou riešenia projektu VEGA 1/004/12 *Ch. S. Peirce – život a dielo*.

František Mihina
Katedra filozofie FF PU
Ul. 17. novembra 1
080 01 Prešov, SR
e-mail: mihina@unipo.sk